

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده مطالعات قرآنی
گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث

بررسی آموزه‌های صلح طلبانه و روادارانه قرآن و بازتاب آن در تفاسیر معاصر

(مطالعه موردی: فی ظلال القرآن – المیزان فی تفسیر القرآن – الکاشف)

استاد راهنما :

دکتر فروغ پارسا

استاد مشاور :

دکتر مریم قبادی

پژوهشگر :

مژگان کاوسی.

بهمن ماه ۱۳۹۸

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ 1399/04/22

پایان نامه تحصیلی خانم مژگان کاوسی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

تحت عنوان :

بررسی آموزه های صلح طلبانه و روادارانه قرآن و بازتاب آن در تفاسیر معاصر

(مطالعه موردی: فی ظلال القرآن - المیزان فی التفسیر القرآن - الکاشف)

را بررسی کردند و پایان نامه با درجه عالی با نمره ۲۰ به تصویب نهایی رسید.

امضاء
امضاء
امضاء
امضاء
امضاء

۱. استاد راهنمای پایان نامه، سرکار خانم دکتر فروغ پارسا

۲. استاد مشاور پایان نامه، سرکار خانم دکتر مریم قبادی

۳. استاد داور پایان نامه، جناب آقای دکتر علی صفری

۴. رئیس پژوهشکده، سرکار خانم دکتر فروغ پارسا

۵. مدیر تحصیلات تکمیلی، جناب آقای دکتر روح الله کریمی

باجه و سپاس از الطاف میکران پروردگار

و تقدیر و سکران:

استاد لراقدر سرکار خانم دلبر فروغ پارسا که

بارها بنیای ایشان این پژوهش به انجام رسیده.

و با قدر دانی از:

استاد محترم مشاور سرکار خانم دلبر مریم قبادی

که در تعویب این اثر مرایاری نمودند.

تقدیم به:

ساحت مقدس آترین منادی صلح مهدی موسوی (ع)

و

تقدیم به:

پدر و مادر و لوزم، همسر مهربانم و فرزند عزیزتر از جانم

چکیده

صلح و رواداری دو مفهوم کاربردی در تعاملات اجتماعی با دنیای معاصر است. زمانی که افراد با گرایش های مختلف و بعضاً متناقض عقیدتی، هریک خود را حق و دیگری را باطل می‌پندارد، صلح و رواداری تنها راه برون رفت از تنش و درگیری است. صلح امروزه، معنایی موسّع یافته‌است که با نگاهی مثبت و فعال، علاوه بر فقدان جنگ، مواردی که زمینه‌ساز دستیابی به روابط سازنده و پایدار است را نیز شامل می‌شود. رواداری نیز به معنای تحمل عقاید مخالف و به رسمیت شناختن حقوق اجتماعی آنان می‌تواند ضامن امنیت و آرامش باشد.

با توجه به اینکه قرآن کریم در جامعه‌ای متکثر از گرایش های مختلف دینی نازل شد، انتظار می‌رود مشتمل بر آموزه‌هایی باشد که نه تنها جامعه را از تفرقه و نزاع دور نماید، بلکه به صلح، تعامل مثبت و هم‌افزایی برساند. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی، از طریق بررسی مفهومی آیات و همچنین استفاده از کلیدواژه‌های مرتبط، آیات مؤید صلح و رواداری را از قرآن استخراج و تبیین نموده و آراء مفسران را نیز ذیل این آیات در سه تفسیر فی ظلال القرآن، المیزان فی تفسیر القرآن و الکاشف مورد بررسی و تحلیل قرار داده است.

یافته‌های پژوهش در بیش از پنجاه آیه منتخب نشان می‌دهد آموزه‌هایی همچون دعوت به توحید به مثابه اصل مشترک در ادیان ابراهیمی، احترام به کرامت انسانی و تنوع فرهنگی، عدم اجبار در پذیرش دین و... در قرآن وجود دارد که زمینه‌ساز تعاملات مثبت و هم‌گرایانه در جوامع انسانی است. قطعاً کاربرست این آموزه‌های وحیانی در عصر کنونی، به رفع چالش و تنش‌های ناشی از اختلافات عقیدتی جهان اسلام کمک شایانی نموده و با توسعه متوازن مناسبات انسانی بستر رشد و تعالی افراد را فراهم خواهد نمود.

بررسی سه تفسیر فوق، حاکی از این است که هر سه مفسر، اسلام را دین صلح و دوستی و مسالمت تلقی می‌کنند ولی در عین حال گاه آراء متناقضی در تفسیر این آیات ارائه داده‌اند که به نظر می‌رسد متأثر از گرایشات عقیدتی مفسران باشد. سیدقطب در فی ظلال القرآن، صلح را صرفاً در اجتماع مسلمین جایز می‌داند و رواداری نیز منحصر به افرادی است که در سایه دولت اسلامی زندگی می‌کنند. علامه در المیزان صلح با مخالفان را فقط در چهارچوب دو دین آسمانی یهود و نصارا می‌پذیرد و رواداری را تا حدی جایز می‌شمرد که منجر به تسلیم در برابر حق شده و فساد و ظلم را از بین ببرد. مغنیه در الکاشف، به زندگی مسالمت‌آمیز با همه ادیان معتقد است و گفت‌وگو را به مبارزه ترجیح می‌دهد و قائل به رواداری فقط با کسانی است که در پذیرش دین بهانه تراشی می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: صلح، رواداری، قرآن، تفسیر فی ظلال القرآن، تفسیر المیزان فی تفسیر القرآن، تفسیر الکاشف

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
فصل اول : کلیات و مفاهیم.....	۲
۱-۱- کلیات.....	۳
۱-۱-۱- تعریف مسئله.....	۳
۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش.....	۵
۱-۱-۳- اهداف پژوهش.....	۶
۱-۱-۴- قلمرو پژوهش.....	۶
۱-۱-۵- سؤال های پژوهش.....	۷
۱-۱-۵-۱- سؤال اصلی.....	۷
۱-۱-۵-۲- سؤال فرعی.....	۷
۱-۱-۶- فرضیه های پژوهش.....	۷
۱-۱-۷- پیشینه پژوهش.....	۷
۱-۱-۸- جنبه جدید و نوآوری این پژوهش.....	۱۱
۱-۱-۹- روش انجام پژوهش و دلیل انتخاب این روش.....	۱۱
۱-۱-۱۰- فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات.....	۱۱

- ۱۱-۱-۱-۱۱.....فنون و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....۱۱
- ۱۲-۲-۱-۱۲.....مفاهیم.....۱۲
- ۱۲-۲-۱-۱۲.....تعریف لغوی صلح.....۱۲
- ۱۳-۲-۲-۱۳.....تعریف اصطلاحی صلح.....۱۳
- ۱۴-۳-۲-۱۴.....تعریف لغوی رواداری.....۱۴
- ۱۵-۴-۲-۱۵.....تعریف اصطلاحی رواداری.....۱۵
- ۱۶-۵-۲-۱۶.....دوره معاصر.....۱۶
- ۱۶-۳-۱-۱۶.....صلح و رواداری در علوم مختلف.....۱۶
- ۱۶-۱-۳-۱۶.....صلح و رواداری در فقه.....۱۶
- ۱۸-۱-۱-۳-۱۸.....صلح در قانون مدنی.....۱۸
- ۱۸-۲-۱-۳-۱۸.....رواداری در فقه.....۱۸
- ۱۹-۱-۲-۱-۳-۱۹.....مصادیق رواداری در فقه.....۱۹
- ۱۹-۱-۱-۲-۱-۳-۱۹.....تقیه.....۱۹
- ۱۹-۲-۱-۲-۱-۳-۱۹.....قاعده نفی عسر و حرج.....۱۹
- ۲۰-۳-۱-۲-۱-۳-۱۹.....قاعده لا ضرر.....۲۰
- ۲۰-۴-۱-۲-۱-۳-۱۹.....قاعده دفع حدود به شبهات.....۲۰
- ۲۰-۵-۱-۲-۱-۳-۱۹.....قاعده اصله الصحه.....۲۰
- ۲۰-۶-۱-۲-۱-۳-۱۹.....تسامح در ادله سنن.....۲۰

۲۰قاعده جب ۷-۱-۲-۱-۳-۱
۲۱قاعده رفع ۸-۱-۲-۱-۳-۱
۲۱قاعده اضطرار ۹-۱-۲-۱-۳-۱
۲۱مفهوم صلح و رواداری در علوم سیاسی و حقوق بین‌الملل ۲-۳-۱
۲۲مفهوم صلح و رواداری در عرفان ۳-۳-۱
۲۶مفهوم صلح و رواداری در این پژوهش ۴-۱
۲۷	فصل دوم: صلح و رواداری در قرآن
۲۸مقدمه ۱-۲
۳۳صلح‌طلبی و رواداری در قرآن ۲-۲
۳۴اعتقاد توحید به مثابه وجه مشترک ادیان ابراهیمی ۱-۲-۲
۳۶به رسمیت شناختن اهل کتاب ۲-۲-۲
۳۸شبهه جزیه ۱-۲-۲-۲
۳۹توجه به کرامت انسانی ۳-۲-۲
۳۹کرامت ذاتی ۱-۳-۲-۲
۴۲کرامت اکتسابی ۲-۳-۲-۲
۴۳انسان‌گرایی ۳-۳-۲-۲
۴۴توجه به تنوع فرهنگی ۴-۲-۲
۴۵اصل رحمت و مهرورزی ۵-۲-۲

- ۴۷.....توصیه به صلح و پرهیز از جنگ ۶-۲-۲
- ۵۲.....تبیین علت جهاد ۱-۶-۲-۲
- ۵۵.....آزادی ۷-۲-۲
- ۵۷.....آزادی عقیده ۱-۷-۲-۲
- ۶۱.....نفی تفتیش عقاید ۱-۱-۷-۲-۲
- ۶۳.....نفی تکفیر ۲-۱-۷-۲-۲
- ۶۴.....شبهه ارتداد ۳-۱-۷-۲-۲
- ۶۶.....آزادی بیان ۲-۷-۲-۲
- ۶۸.....دعوت به گفت‌وگوی سازنده ۱-۲-۷-۲-۲
- ۷۰.....حکمت ۱-۱-۲-۷-۲-۲
- ۷۱.....موعظه ۲-۱-۲-۷-۲-۲
- ۷۲.....جدال احسن ۳-۱-۲-۷-۲-۲
- ۷۳.....گفت‌وگو و نسبت آن با آزادی ۲-۲-۷-۲-۲
- ۷۳.....پرهیز از ناسزاگویی و اهانت به مقدسات دیگران ۳-۲-۷-۲-۲
- ۷۴.....قول لین ۴-۲-۷-۲-۲
- ۷۶.....رواداری ۸-۲-۲
- ۷۷.....تساهل و تسامح ۱-۸-۲-۲
- ۷۸.....مولفه های رواداری (تساهل و تسامح) ۲-۸-۲-۲

۷۹.....۳-۸-۲-۲ رواداری (تساهل و تسامح) در فرهنگ غرب

۸۱.....۴-۸-۲-۲ رواداری در قرآن

۸۲.....۵-۸-۲-۲ مدارا

۸۴.....۳-۲ خلاصه

فصل سوم: صلح طلبی و رواداری در فی ظلال القرآن..... ۸۵

۸۶.....۱-۳ مقدمه

۸۸.....۲-۳ شرح حال سید قطب

۹۲.....۳-۳ دیدگاه سید قطب

۹۳.....۱-۳-۳ توحید

۹۷.....۲-۳-۳ کرامت انسانی

۹۹.....۳-۳-۳ آزادی عقیده و بیان

۱۰۳.....۴-۳-۳ صلح

۱۰۷.....۵-۳-۳ رواداری و مدارا

۱۰۹.....۴-۳ جمع بندی

فصل چهارم: صلح طلبی و رواداری در المیزان فی تفسیر القرآن..... ۱۱۱

۱۱۲.....۱-۴ شرح حال علامه طباطبایی

۱۱۳.....۲-۴ دیدگاه علامه طباطبایی

۱۱۳ توحید. ۱-۲-۴
۱۱۷ کرامت انسانی. ۲-۲-۴
۱۱۹ آزادی عقیده و بیان. ۳-۲-۴
۱۲۶ صلح. ۴-۲-۴
۱۳۱ رواداری و مدارا. ۵-۲-۴
۱۳۳ جمع بندی. ۳-۴
۱۳۵ فصل پنجم: صلح طلبی و رواداری در الکاشف.
۱۳۶ ۱-۵ شرح حال محمد جواد مغنیه.
۱۳۸ ۲-۵ دیدگاه محمد جواد مغنیه.
۱۳۸ ۱-۲-۵ توحید.
۱۴۱ ۲-۲-۵ کرامت انسانی.
۱۴۲ ۳-۲-۵ آزادی عقیده و بیان.
۱۴۶ ۴-۲-۵ صلح.
۱۵۰ ۵-۲-۵ رواداری و مدارا.
۱۵۲ ۳-۵ جمع بندی.
۱۵۴ نتیجه.
۱۵۸ محدودیت‌های پژوهش.
۱۵۸ پیشنهادات.

کتابنامه..... ۱۵۹

چکیده به انگلیسی..... ۱۷۰

صفحه عنوان به انگلیسی..... ۱۷۲

فهرست جدول ها

جدول آیات منتخب..... ۳۱

جدول تفاسیر منتخب..... ۸۸

پیشگفتار

دین اسلام منادی صلح و رحمت برای همه انسان‌هاست و قرآن کریم مشتمل بر آموزه‌هایی است که نه تنها جامعه را از تفرقه و نزاع دور می‌نماید، بلکه به برقراری صلح، تعامل سازنده، همکاری و هم‌افزایی نیز رهنمون می‌سازد. چرا که در سایه ارتباط سازنده است که می‌توان به هدایت افراد امیدوار بود و ظرفیت‌ها و امکانات موجود را به بهترین نحو جهت رشد و تعالی جامعه انسانی به کار گرفت.

در حالی که روح غالب در شریعت اسلامی و سیره‌ی ساری پیشوایان الهی رحمت، سماحت و مدارا است و در جهان‌بینی اسلام رحمت خدا بر غضبش پیشی گرفته است و آفرینش نیز جلوه رحمانیت و رحیمیت الهی است (رشاد، ۱۳۸۷: ص ۸۵)، دین اسلام خشونت طلب و غیر قابل انعطاف قلمداد شده است. «به واقع دین که حقیقتی بزرگ و سترگ است، بیش از هر چیز از برداشت‌های غلط و باورداشت‌های متأثر از منافع شخصی و ناشی از مواضع جناحی و حساسیت‌های مقطعی و منطقه‌ای، همواره آسیب دیده است تا جایی که گاه کار به تحریف یا تضییق دین یا تجزیه و تک‌بعدی کردن آن، انجامیده است» (همان: ص ۷۴).

پژوهش حاضر با هدف رفع این نگرش و نمایاندن چهره‌ی واقعی اسلام نگاشته شده و به بررسی نظرات برخی مفسران در این زمینه پرداخته است. در فصل اول پژوهش، کلیات تحقیق و مفهوم صلح و رواداری تبیین شده است. در فصل دوم با استفاده از کلیدواژه‌هایی مثل صلح، سلم، سلام و ... و یا از طریق بررسی مفهومی آیات، حدود پنجاه و پنج آیه که مؤید موضوع مورد بحث است از قرآن جستجو، دسته‌بندی و معرفی شده است. در فصل سوم، چهارم و پنجم به ترتیب آراء مفسران ذیل آیات منتخب، در سه تفسیر فی ظلال القرآن، المیزان فی تفسیر القرآن و الکاشف مورد واکاوی و تحلیل قرار گرفته‌اند و نتایج حاصل در بخش پایانی پژوهش آمده است.

فصل اول

«کلیات و مفاهیم»

۱-۱- کلیات

به منظور آشنایی خواننده، طرح کلیاتی درباره موضوع و ابعاد پژوهش، ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۱-۱- تعریف مسئله

پروردگار متعال قرآن را به عنوان آخرین و کامل‌ترین کتاب آسمانی برای هدایت همه انسانها فرو فرستاد در حالیکه پیام‌آورش را «رحمه للعالمین» (انبیاء: ۱۰۷) معرفی نمود. اسلام دین رحمت و صلح و دوستی است و براین اساس آموزه‌های قرآن نیز مبتنی بر دعوت به صلح و رواداری با دیگران است. در واقع قرآن با تعالیم وحدت‌بخش خود فرقه‌ها و گرایش‌های مختلف در عصر نزول را زیر لوای توحید گرد آورد و همه آنان را «امه واحده» (انبیاء: ۹۲) خواند.

بر این اساس مفهوم صلح و رواداری از ظاهر بسیاری از آیات این کتاب آسمانی استنباط می‌شود. قرآن نه تنها انسان‌ها را از قتال و خونریزی پرهیز می‌دهد: «وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ» (اسراء: ۳۳)، بلکه به صلح و سلم دعوت می‌نماید: «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» (انفال: ۶۱) و حتی به این مقدار نیز بسنده نمی‌کند و برای رسیدن به سطوح بالاتر در روابط، یعنی برقراری تعامل مثبت و هم‌گرایانه، توجه پیروان ادیان را به توافق در اصل مشترک یعنی توحید معطوف می‌دارد: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَ لا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ» (آل عمران: ۶۴) و در مسائل مورد اختلاف توصیه به اقامه برهان و گفت‌وگو به شیوه‌ی نیکو می‌نماید: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» (نحل: ۱۲۵) و در نهایت انسان‌ها را در پذیرش باورهای دینی، آزاد و مختار می‌گذارد: «لا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» (بقره: ۲۵۶). افزون بر این تأکید و توجه به ارزش‌هایی چون رعایت عدل و احسان، مدارا و سعه‌صدر، نرم‌خویی، بخشش، گذشت و... در تعالیم قرآن نیز، مروج و زمینه‌ساز فرهنگ صلح‌طلبی و رواداری در جامعه انسانی است.

همچنین در احادیث وارده و آموزه‌های پیامبر(ص) و اهل بیت (ع) صلح و رواداری مورد تأکید قرار گرفته و سیره‌ی این بزرگواران مشحون از نمونه‌هایی از رواداری و صلح‌طلبی به ویژه با مخالفان است.

چنانکه در حدیثی از پیامبر اکرم(ص) آمده است: «مُدَارَاةُ النَّاسِ نِصْفُ الْإِيْمَانِ وَ الرَّفْقُ بِهِمْ نِصْفُ الْعَيْشِ» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ص ۱۱۷).

از طرفی در عصر کنونی گسترش ارتباطات، جهان را به دهکده‌ای مبدل نموده که در آن تعامل بین انسان‌ها صرف‌نظر از ملیت، فرهنگ و دین‌افزایشی چشمگیر یافته‌است و افرادی که به لحاظ عقاید دینی گاه در تقابل جدی با یکدیگرند، ناچار به رویارویی، همزیستی و ارتباط با هم هستند. این تضاد عقیدتی نه تنها بین پیروان ادیان مختلف بلکه حتی در میان باورمندان به یک دین نیز به وفور مشاهده می‌شود. برداشت‌های مختلف از دین منجر به شکل‌گیری سطوح و طیف‌های مختلف عقیدتی می‌شود و در چنین فضایی که بعضاً هریک از گروه‌ها یا افراد ممکن است اعتقادات خود را حق و دیگری را باطل بیندارند، صلح‌طلبی و رواداری تنها راه برون‌رفت از درگیری و تنش و موجب آرامش و تعامل سازنده در روابط اجتماعی است.

صلح در دنیای معاصر، صرفاً مفهومی در مقابل جنگ نیست. یوهان گالتونگ (۱۹۳۰م)^۱ پدر مطالعات صلح به صلح مثبت و منفی اشاره می‌کند. او صلح مثبت را الگویی از همکاری و وفاق میان گروه‌های بزرگ انسانی می‌داند در حالی که صلح منفی عبارت است از عدم وجود یک خشونت سازمان یافته میان گروه‌ها و نژادهای قومی در یک ملت در حد یک جنگ داخلی (Galtung, 1968: p.847). به تعبیری دیگر برای رسیدن به سطح بالاتری از امنیت و آرامش در جامعه و ترغیب به برقراری روابط سازنده و مؤثر، علاوه بر پرهیز از جنگ، رعایت مؤلفه‌های دیگری نیز الزامی است. مفاهیمی همچون احترام به کرامت انسانی، آزادی عقیده و بیان، گفت‌وگو، احترام به تنوع فرهنگی و... مواردی است که امروزه در گستره‌ی معنایی صلح قرار می‌گیرد و طبیعتاً دستیابی به سطح متعالی از تعاملات، از طریق توجه و اهتمام به این مفاهیم در ارتباطات، میسر خواهد شد. توجه به مفهوم رواداری و گستره‌ی معنایی که صلح در دهه‌های اخیر داشته و بکارگیری این مفاهیم در معنای امروزی خود، بسیار راهبردی و کارآمد است و جامعه را به سطوح بالاتری از تعاملات اجتماعی یعنی درک متقابل، روابط سازنده و برنامه‌ریزی برای رسیدن به تعالی رهنمون می‌سازد.

1 Johan Galtung

قرآن بسیار پیشتر از جوامع مدرن امروزی به این مهم توجه داشته است و گزاره‌هایی در قرآن که صلح‌طلبی و رواداری را تبیین می‌کند، به چشم می‌خورد. این در حالی است که علیرغم وجود این آموزه‌ها، مسلمانان متهم به خشونت شده‌اند (نک. بروکلان، ۱۹۴۹: ج ۱، ص ۸۰؛ مونتگمری وات، ۱۳۷۸: ص ۱۲۶-۱۲۵؛ مونسکیو، ۱۳۶۲: ج ۱، ص ۶۷۱). بی شک، برخی با قرائت تقطیع شده، یک‌جانبه و بعضاً افراط‌گونه از آیات قرآن زمینه‌ی تقویت این تفکر را در اذهان فراهم آورده‌اند. آنان با تمسک به برخی آیات مرتبط با جهاد، قتال، قصاص و آیات مشابه، خواسته یا ناخواسته چهره‌ای افراط‌گرایانه از اسلام به جهان ارائه داده‌اند. این نوع نگرش به قرآن منجر به بروز جریان‌هایی شد که چهره منفعل و خشن از اسلام به دنیا معرفی می‌کنند که نتیجه‌ای جز اسلام‌هراسی در پی نداشته‌است.

با توجه به خوانش‌های مختلف از آیات قرآن و تقابل دیدگاه‌های مذکور، به منظور پیراستن چهره اسلام از اتهامات وارد شده، معرفی و تبیین آموزه‌های قرآن در مواجهه مسلمانان با افراد و جوامع دارای عقاید متفاوت، ضرورتی است که بیش از پیش احساس می‌شود. مفسران معاصر نیز برخلاف مفسران پیشین و با توجه به مقتضیات زمان به اهمیت این آموزه‌ها توجه کرده و تلاش کرده‌اند از زوایای مختلف این موضوع را مورد بررسی قرار دهند.

در پاسخ به این نیاز، پژوهش حاضر برآن است که ضمن بررسی آیات ناظر بر صلح و رواداری، اصول، ضوابط و شرایط کاربرست آن را برای رسیدن به جامعه‌ای آرام، بالنده و پویا جستجو نماید. همچنین با توجه به اهمیت موضوع تلاش می‌شود آراء تفسیری مفسران اعم از شیعه و اهل سنت، درسه تفسیر معاصر (قرن ۱۴ه.ق.) مورد تبیین و تحلیل قرارگیرد تا از این رهگذر دیدگاه‌های موافق و احیاناً معارض در مواجهه با این آیات آشکار گردد.

۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش

در دوران معاصر رشد فزاینده‌ی ارتباطات، مرزهای جغرافیایی را درنوردیده و فاصله بین جوامع بشری را کاهش داده است. در چنین فضایی امکان رویارویی و تعامل افراد و جوامع با فرهنگ‌ها و گرایش‌های دینی، مذهبی و عقیدتی مختلف بیش از پیش فراهم می‌شود. لذا برای ایجاد روابط سازنده و همکاری در سطوح مختلف بین افراد و جوامع و کاهش درگیری و تنش‌های اجتماعی بین آنها، بکارگیری روش‌های مسالمت‌آمیز حل اختلافات، ضروری است، چرا که در غیر این صورت، اختلافات و تعارضات فکری و

عقیدتی، منجر به بروز پرخاشگری، نزاع و در مواردی موجب جنگ و درگیری می‌شود که خود باعث هدر رفتن منابع و ظرفیت‌های موجود خواهد شد.

از این رو شناخت و معرفی ظرفیت‌های قرآن جهت ایجاد صلح و زندگی مسالمت‌آمیز بین طیف‌های مختلف عقیدتی امری ضروری و دارای اولویت به نظر می‌رسد. بویژه اینکه از یک طرف تبلیغات رسانه‌های غربی و از طرف دیگر جریان‌های تندرو، چهره‌ای خشونت‌آمیز و افراط‌گرایانه از اسلام ارائه داده‌اند که زمینه اسلام‌هراسی و به حاشیه رانده شدن دین را فراهم نموده است.

۱-۱-۳- اهداف پژوهش

۱. تبیین رویکرد صلح‌طلبانه و روادارانه قرآن

۲. تبیین و تحلیل دیدگاه مفسران معاصر درباره آیات مرتبط با صلح‌طلبی و رواداری

۱-۱-۴- قلمرو پژوهش

با توجه به اینکه موضوع صلح و رواداری از جنبه‌های مختلف در قرآن قابل پی‌جویی است، به منظور تحدید پژوهش، آیاتی که موضوع مورد نظر را صرفاً در ارتباط با گرایش‌های مختلف عقیدتی تبیین می‌کند، مطرح نظر قرار گرفته است. همچنین از آن جایی که این قبیل مفاهیم در دوران معاصر بیشتر مورد اقبال واقع شده تصمیم بر آن شد، این موضوع در تفاسیر معاصر (قرن چهاردهم) با گرایش اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. بدلیل بضاعت محدود این پژوهش، بررسی همه تفاسیر معاصر ممکن نبود پس به ناچار دست به گزینش زده و به سه تفسیر از سه مفسر که تفسیر تمام آیات قرآن را وجهه همت خویش قرار داده‌اند، اکتفا شد. تفاسیر از سه حوزه مختلف جهان اسلام یعنی مصر، ایران و لبنان انتخاب شده است که عبارتند از فی ظلال القرآن تألیف سیدقطب، المیزان فی تفسیر القرآن تألیف علامه سیدمحمدحسین طباطبائی، و الکاشف تألیف محمدجواد مغنیه.

۱-۱-۵- سؤال‌های پژوهش

۱-۱-۵-۱- سؤال اصلی

۱. قرآن درباره صلح و رواداری چه دیدگاهی دارد و آن را در قالب چه آموزه‌هایی تبیین کرده است؟

۱-۱-۵-۲- سؤال فرعی

۱. سیدقطب در تفسیر فی‌ظلال القرآن آموزه‌های صلح‌طلبانه و روادارانه قرآن را چگونه بیان کرده است؟
۲. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان آموزه‌های صلح‌طلبانه و روادارانه قرآن را چگونه بیان کرده است؟
۳. محمدجواد مغنیه در تفسیر الکاشف آموزه‌های صلح‌طلبانه و روادارانه قرآن را چگونه بیان کرده است؟

۱-۱-۶- فرضیه‌های پژوهش

۱. قرآن کریم در جامعه‌ای متکثر از گرایش‌های مختلف عقیدتی نازل شده و انتظار می‌رود مشتمل بر آموزه‌های صلح‌طلبانه و روادارانه باشد.
۲. سیدقطب بدلیل گرایش سلفی و نگاه حداکثری به دین، چندان قائل به صلح و رواداری در آموزه‌های قرآن نیست.
۳. علامه طباطبایی با نگرش فیلسوفانه، وجود آموزه‌های مبتنی بر صلح و رواداری در قرآن را تأیید می‌کند.
۴. محمدجواد مغنیه با اعتقاد به تقریب مذاهب، بیش از دیگران آموزه‌های صلح‌طلبانه و روادارانه در قرآن را بیان کرده است.

۱-۱-۷- پیشینه پژوهش

به طور کلی در ارتباط با صلح‌طلبی و رواداری در قرآن تألیف مستقلی به چشم نمی‌خورد. برخی کتب که با موضوع پژوهش تا حدودی مرتبط است که عبارتند از:

۱. میرعرب، فرج الله (۱۳۹۶). وفاق و اتحاد در اندیشه مفسران اجتماعی قرآن علامه طباطبائی، سیدقطب، علامه فضل الله، ابن عاشور. چاپ اول. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

این کتاب، پژوهشی در مورد وفاق و اتحاد مسلمانان بر اساس دستورات اسلامی است که ضمن بیان مبانی این اتحاد و هم‌گرایی، به ثمرات و آسیب‌های وحدت اشاره نموده است و هدف نویسنده تقریب بین مذاهب است. همچنین آراء تفسیری چهار مفسر اجتماعی معاصر یعنی علامه طباطبائی، سیدقطب، علامه فضل الله و ابن عاشور مورد بررسی قرار گرفته است. این اثر تنها به بخشی از موضوع پژوهش حاضر که به رواداری در بین مسلمانان می‌پردازد نزدیک است ضمن اینکه در این کتاب آراء مغنیه مورد نظر نبوده است.

۲. رشاد، علی‌اکبر (۱۳۸۷). آسیب‌شناسی ادبیات اجتماعی با درنگی در باب خشونت و مدارا. چاپ دوم. تهران: کانون اندیشه جوان.

کتاب فوق در دو فصل تنظیم یافته است. در فصل اول که متن مقاله‌ای است که نویسنده آن را در کنفرانس "ادیان و صلح و خشونت" ارائه کرده به طور اجمالی مبانی مدارا را از منظر اسلام بررسی نموده و در فصل دوم به مفهوم‌شناسی و مصداق پژوهی خشونت و مدارا و حسن و قبح هر یک پرداخته است.

۳. فرزانه‌پور، حسین (۱۳۸۶). تساهل و مدارا در اندیشه سیاسی اسلام. ویراستار طاهره مفتخری. تهران: صنم.

نویسنده ضمن تعریف واژه تساهل و مدارا و بررسی پیشینه‌ی تاریخی آن، دیدگاه اسلام و اندیشمندان اسلامی را در مورد موضوع، بررسی نموده است. با توجه به این که کتاب فوق در حوزه علوم سیاسی نگاشته شده، لذا به همه آیات در این زمینه و آراء مفسران توجه نشده است.

پایان نامه

بیشتر پژوهش‌هایی که از آن می‌توان به عنوان پیشینه نام برد غالباً صلح را به عنوان مفهومی در مقابل جنگ بررسی کرده‌اند و یا هر یک از مفاهیمی را که ذیل عنوان صلح‌طلبی و رواداری می‌گنجد، بطور

مستقل مورد تحقیق قرار داده‌اند. ضمن این‌که کمتر به موضوع رواداری پرداخته شده و بیشتر مدارا هدف پژوهش‌ها بوده است در حالی که پایان‌نامه حاضر صلح را در معنای موسّع خود مد نظر قرار داده که مفاهیمی چون اعتقاد به توحید به مثابه اصل مشترک بین ادیان ابراهیمی، توجه به کرامت انسانی، احترام به تنوع فرهنگی، دعوت به گفت‌وگوی سازنده، آزادی عقیده و بیان، و ... در ذیل این عنوان می‌گنجد. همچنین نظرات برخی مفسران در این باره نیز مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته است.

برخی از پایان‌نامه‌ها بدین قرار است:

۱. «تعادل مدارا و قاطعیت در تعامل حکومت اسلامی»، پدیدآور نرگس قانع‌فرد، کارشناسی ارشد، تهران، دانشکده علوم قرآنی، تاریخ دفاع ۱۳۸۸.

نویسنده تلاش می‌کند تا مدارا و قاطعیت و تعادل بین آن دو را از دیدگاه اسلام تبیین نموده و الگویی از مدارا و قاطعیت از منظر اسلام ارائه دهد.

۲. «همزیستی مسالمت‌آمیز ادیان از منظر قرآن و حدیث» پدیدآور سیده‌ادی حسن‌رضوی، کارشناسی ارشد، قم، مدرسه عالی امام خمینی (ره)، تاریخ دفاع ۱۳۷۸.

این پایان‌نامه در تلاش است راهکارهایی برای همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر قرآن و حدیث ارائه دهد و موانع همزیستی و تفرقه بین ادیان را تبیین نماید.

۳. «صلح و جهاد در اسلام»، پدیدآور ابراهیم اعتصام، کارشناسی ارشد، مشهد، دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی. تاریخ دفاع ۱۳۷۵.

پایان‌نامه فوق صلح را در ابتدایی‌ترین مفهوم خود یعنی عدم جنگ بررسی نموده و شرایط صلح و جهاد در اسلام را بیان کرده است.

۴. «مدارا از منظر قرآن و حدیث» پدیدآور حیدر عارفی، کارشناسی ارشد، مرکز جهانی علوم اسلامی، مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی. تاریخ دفاع ۱۳۸۴.

این پایان‌نامه در تلاش است مدارا را صرفاً به عنوان یک اصل اخلاقی در روابط انسانی در قرآن و احادیث مورد بررسی قرار دهد.